

YARATICILIK

Copyright © Cappelen Damm 2020

Orijinal adı: © Kreativitet

Türkçe Yayın Hakları: ©KAPLUMBaA, 2024

Norveççeden çeviren: Ayda Akça Akkoç

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Cappelen Damm'dan alınmıştır.

KAPLUMBaA Anlatı

Birinci Baskı: Kasım 2024

ISBN 978-625-97786-0-0

Yayın Yönetmeni: Alsem Roidi

Editör: Furkan Kemer

Son Okuma: Timur Durukan

Dizgi: Emin Ak

Tasarım: Okay Karadayılar

Bu kitabın yayın hakları KAPLUMBaA'ya aittir.

Metin, tanıtım ve kaynak gösterme amacı dışında yayıncının ve yazarın izni olmadan kısaltılamaz, çoğaltılamaz ve paylaşamaz.

KAPLUMBaA

www.kaplumbaakitap.com

kaplumbaakitap@gmail.com

Tatarköy Küme Evler Roidi Harası No: 6 Tatarköy Köyü/ Lüleburgaz/ Kırklareli

Sertifika No: 52729

Satış ve Dağıtım

Feriköy Mahallesi Kuyulubağ Sokak No:84/7 Şişli / İstanbul

Baskı ve Cilt

Ana Basın Yayın

Mahmutbey Mahallesi Devekaldırımı Caddesi

2622 Sokak Güven İş Merkezi No: 6/13 Bağcılar / İstanbul

Sertifika No: 52729

Hilde Østby
YARATICILIK HAKKINDA
BİR KİTAP

KAPLUMBAA

Fikirlerin arkasındaki bilim ve
dünyayı neden hayalperestler
kurtaracak

İyi şanslar dostum!
Bugün sensin ve istediğim
yere gidebilirsin.
Yola çıktın bile!
Dr. Seuss

Vera Micaelsen (1974–2018)
anısına

İÇİNDEKİLER

Giriş	3
Akerselva'da duvara çarpıyorum Ya da: Başınızı çarparak yaratıcı olabilir misiniz?	
Bölüm 1	7
Sırıtan Kedi ortaya çıkıyor Ya da: Hayatı baştan aşağı değiştirecek iyi fikirler ve 800 muhteşem deneyim.	
Bölüm 2	49
Deli şapkacının teleskobu Ya da: Doğal olmayı ve sezgilerimi takip etmeyi öğreniyorum.	
Bölüm 3	93
Kırmızı Kraliçe ile kriket oynamak Ya da: Bir şey yaptığınızda ne yaparsınız?	
Bölüm 4	125
Maceralar Ülkesi Ya da: Yaratıcılığın kaynağı, gizemli Varsayılan Mod Ağı.	

Bölüm 5	177
Daha az nasıl öğrenilir Ya da: Yeniden okula başlıyorum.	
Bölüm 6	211
Beyaz gülleri kırmızıya boyama sanatı Ya da: İşimden ayrılıyorum.	
Bölüm 7	237
Mors ve Marangoz Ya da: Gelecekte yaşamayı düşünüyorum.	
Bölüm 8	261
Alice'i buldum Ya da: Yaşamak örmektir.	
Bölüm 8 1/2	281
Dodo'nun ağıtı Ya da: Geleceğin ormanında yürüyüş.	
Teşekkürler	299

Giriş

Akerselva'da duvara çarpıyorum

Ya da: Başınızı çarparak yaratıcı olabilir misiniz?

“Başlangıçtan başla,” dedi Kral ciddiyetle. “Ve bitişe kadar devam et. Orada durabilirsin.”

Kelimenin tam anlamıyla duvara tosladım.

Bisikletimin alt tarafı bir taşla çarpmış, çarpıp çarpmaz da damağıma acı, metalik bir tat gelmişti. Belki de kanımın tadını alıyordum. Kız kardeşim Ylva ile birlikte yazdığımız, *Å Dykke etter sjøhester* kitabının tanıtımını yapacağımız gündü. Radyo ve gazete muhabirleriyle kitabımızın konusu olan hafıza üzerine röportaj yapacaktık. Kızımı anaokuluna bırakmıştım —bırakıp kaçmış da olabilirim— ve nehir kenarında son sürat bisikletimi sürüyordum. Kalp atışlarımı boynumdaki kan damarlarında hissederken bir yandan zihnimi o gün yapacaklarıma hazırlıyordum. Köprülerin altından ve güz yapraklarıyla kaplı çimenlerin arasından geçip Oslo'yu baştan aşağı kesen, soluk gri renkli nehir boyunca bisikletimi sürdüm. Nereden geldiğini anlamadığım bir dürtüyle başımı, yaya ve bisiklet yolunun sonunda olduğundan emin olduğum köprübaşına çevirdim.

Başımı çevirmemle, 1827'den beri aynı yerde duran taş köprüyle burun buruna geldim. Safça bir duyguyla köprü'nün kenara çekileceğini düşünmüştüm ama köprü bir milimetre bile yerinden oynamamıştı. Söz konusu köprü neticede 1800'lü yıllarda yetişmiş bir burjuva beyefendisiydi ve bir kadına böyle davranamaması gerektiğini

biliyor olmalıydı. Zaman bir türlü akıp gitmediğinden, dakikalar sonra, sağlam bir tokat yedikten sonra kendini yerde bulan biri gibi kendimi kaldırıma yığılmış buldum. Ben pedallara var gücümle asılıp son sürat köprüye çarptığımda bisikletim aldırmayıp yoluna devam etmişti.

Yüzüm kan revan içinde kalmış, alnım şişmişti. Burnum kırıldığını da daha sonra öğrenecektim. Bu güz sabahında yolunda giden tek şey, çarptığım köprünün Aker-selva üstündeki tek hastanenin acil servisine çıkmasıydı.

Bir zamanlar bir yol ağının uzantısı olan Nybrua, başkentin sakinleri için düşünülmüş alt yapı çalışmalarından biriydi. Bu alt yapı çalışması daha sonra başkenti kuzeye bağlayan Trondheimsveien Caddesi'ne dönüştü. Günümüzde ise bu muhteşem taş köprü, benim önce en büyük düşmanım sonra da kurtarıcım olmuştu. Oradan geçmekte olan bir koşucunun yardımıyla yalpalayarak da olsa ayaklanmış, şiş alnım önde, sendeleyerek acil servise girmiş, öncelikle iç kanamam olup olmadığını anlamak üzere bilgisayarlı tomografiye gönderilmiştim.

Ekim ayının sonlarına doğru sıradan bir salı günü Aker-selva'da başıma gelen bu olay şüphesiz hayatımı tepe taklak etmişti.

Peki gerçekten ne olmuştu?

Bir şeylerin değiştiği kesindi.

Birkaç gün sonra iki gözünüm çevresinde de rakun gözüne benzer koyu morluklar oluştu. Fakat bu elimde bir süre okumamam gerektiğini yazan bir kağıtla (evet okumamam gereken bir kâğıdı okumuş ve kendimi oldukça zeki hissetmiştim) acil servisten eve yollanmamdan çok sonra oldu. Ayrıca bu kâğıtta üç hafta dinlenmem gerektiği ve her şeyin yoluna gireceği yazıyordu. Hafif bir beyin sar-sıntısı geçirmiştim ama tehlikeli değildi. Bayılmamıştım bile. Sadece ufak bir çarpmaydı. Her yıl binlerce Norveçli

bu tür kazalar geçiriyordu. Hatta o kadar normal ki, herhangi bir okuyucunun bana acımasını beklemem de çok saçma olacaktır.

Böylece istatistiklerin de bir parçası oldum. Medikal literatürde, “Kask takmayan ve kafa yaralanması geçirmiş”, minimal travmatik beyin hasarıydım. 1995 yılına ait Kafa Travması İncinme Ölçeğini (HISS) baz alırsak bayılmadığım, yani bilinç kaybı yaşamadığım için kafa travmam, “minimal” olarak sınıflandırılmaktaydı.

Teorik olarak yaşadığım olay tehlikeli olmadığından ben de kendimde bir değişiklik fark etmeyecek, kısa zamanda sağlığıma kavuşacaktım. Fakat daha yerde şok ve kanlar içinde yatarken bu travmanın hafıza problemlerine sebep olacağını anlamıştım çünkü hafıza oldukça kırılgandır ve beynin birçok yerine dağılmış ağlardan oluşmaktadır. Ne de olsa nöropsikoloji üstüne doktora yapmış ve az önce de belirttiğim gibi beyin ve hafıza üstüne birlikte kitap yazdığım bir kız kardeşim vardı. Fakat genel olarak insan kendi koyduğu teşhiste yanılır. Öyle de olmuştu. Kazadan sonra hâlâ net bir hafızam vardı. Hem hayatta başıma gelen her şeyi, hem de hafıza üzerine kitap yapmak için kendimi içine koyduğum tüm araştırmaları net bir şekilde hatırlıyordum. Beynim başka bir şekilde mi hasar görmüştü, ya da zarar görmüş müydü? Kazadan sonra şaşırtıcı bir şekilde aklıma birçok fikir geliyor, içim içime sığmıyor ve yerimde duramıyordum. Bir hafta oturup yazmak istediğim kurgu dışı kitapların listesini yaptım. Aklımda önceleri iki olan kitap fikri şimdi yirmiye ulaşmıştı. Kafama aldığım darbe beni normalden daha yaratıcı ve istekli yapmış olabilir miydi? Bunu aile doktoruma söylediğimde doktor gülüp, “Belki de arada sırada herkes kafasına darbe almalı,” dedi. Ben de güldüm ve “Bu fikrin Hilde’nin demir çubuğu yöntemi adıyla patentini alacağım” dedim. Bunun uzun bir süre boyunca yapacağım son şaka olduğundan henüz habersizdim.

Araştırma literatürüne göre kafasına darbe alan ya da bir çeşit fiziksel ya da ruhsal travma geçiren kişilerde yaratıcılık artabilmektedir çünkü travmalar beyindeki dopamin dengesini değiştirebilmektedir.

Bölüm 1

Sırıtan Kedi ortaya çıkıyor
Ya da: Hayatı baştan aşağı değiştirecek iyi fikirler ve
800 muhteşem deneyim.

Ben senin yaşındayken her gün yarım saat alıştıırma yapmak zorundaydım. Arada sırada kahvaltıdan önce altı mu-cizeye inandığım bile olmuştur.

Modern zamanlardaki en etkili fikirlerden biri, 1900lü yıl-larda, küçük bir İskoç kasabası olan Helensburgh'ta yaşa-yan, hastalıklı 12 yaşında bir çocuğun aklından çıkmıştır.

Bu fikir, o zamanlarda fikrin sahibinin çevresi tarafından tam bir saçmalık olarak görülse bile, modern zamanlarda hayatı değiştirecek ve günlük yaşantının bir parçası ola-caktır. Bu çocuğun adını duymamış olabilirsiniz ama keş-finin ne olduğu bildiğimize eminim. John Logie Baird'un, çocukluğunu zindana çeviren hastalığından başını kaldı-rabildiği zamanlarda yaptığı keşifle günümüzde bir Nor-veçli ortalama 98 dakikasını harcamaktadır.

Peki bu fikir kafasında nasıl canlanmıştı? John daha 12 ya-şında, teknik yetenekleri olan akıllı bir çocuktur. Su teker-leği, dinamo ve sülfürik aside bastırılmış pazen içindeki kurşun levhalar yardımıyla kendi elektriğini üretmiş ve ailesinin evini aydınlatmıştı. Aynı zamanda köydeki te-telefon sistemini incelemeye başlamış, kendi evlerinde de-nemiştir. Telefon sistemi üzerinde çalıştığı zamanlarda, adını tarih kitaplarına yazdırıp çığır açacak fikir aklına gelmiştir: Telefon denen cihaz sadece ses değil görüntü

de iletse? Baird'nin kendisi bu fikrine "Kablosuz görüntü" adını vermiştir.

Mühendislik eğitimi aldıktan sonra hepten cesaretlenmişti. Bir süre Trinidad'da Hint turşusu yapımıyla uğraşmış, açık havada bir küvetin içinde reçel kaynatırken, bu karışımın içinde dünyanın tüm böcekleri ölmüş, hamam böcekleri şeker torbalarının etrafında toplanmıştı. Daha sonra bir çeşit hava yastıklı ayakkabı olan ve şişirilmiş balonlarla kontrol ettiği bir bot üzerinde çalışmaya başlamıştı. Paslanmaz özelliği bulunan camdan bir tıraş bıçağı da yapmak istemişti ama prototiple kendini yaralayınca bu hayalini rafa kaldırmak zorunda kalmıştı. Genç Baird'in aklına sürekli yeni fikirler geliyordu. Sabun satıcısıydı ve içten ısıtmalı çorabın mucidiydi ama bu yeterli değildi. Onun bir hayali vardı ve bu hayalini gerçekleştirmeden bu dünyadan ayrılmaya niyeti yoktu.

Çay kutusu, yuvarlak bisküvi kutusu, projektör lambası, bisiklet stop lambası, yapıştırıcı, sicim ve yüksek gerilim hatları kullanarak 1924 yılında görüntülü telefon yapmaya girişmiş ve çalışmaları sırasında 2000 volt elektriğe kapılmıştır. 1925 yılında İtalyan şirketi Marconis'in Londra'daki temsilcisini ziyaret ederek kendisiyle iş birliği yapmak isteyip istemediklerini sordu. Televizyon denilen bu şeyle ilgilenmiyorlardı. John bu reddedilişini, sanki genelev işletmesine ortak arayan birinin reddedilmesine benzetmişti.

"Bu olay 1925 yılında televizyona olan bakış açısını sergiliyordu. Televizyon, zaman makinesi gibi bir fanteziden öte değildi. Yeni keşifler olmadığı sürece, ki görünürde yoktu, televizyon bir hayalden ibaretti." diye yazmıştır otobiyografisinde.

Baird'in başarısının önünde yine de engeller vardı. Ama Alman mühendis Paul Gottlieb Nipkow sayesinde İskoç Baird, televizyon aparatı üretebilmek için en önemli şeye, görüntüleri birçok ışık çizgisiyle dağıtan lensli dönen bir

alete sahip olmuştı: Nipkow diski. Baird ev yapımı aparatı bir araya getirmeye çalışırken, aynı zamanda dönen diskten ayrılan ve havada bir tur attıktan sonra duvara çarpıp parçalanan disklerin hedefi olmuştı. Bu noktada birçok kişi pes ederdi fakat Baird o kadar ileri görüşlü biriydi ki, bu durum onu korkutmaya yetmemişti.

Helensburgh'te aklına düşen bu fikrini, yirmi beş yıl sonra Londra'da gerçekleştirecektir. Londra'nın en şatafatlı ve yoğun alışveriş caddesi olan Oxford Street'teki Selfridges mağazasının durduğu yerde, daha önce küçük bir İskoç kasabasında sabun satıcısı olan John Logie Baird, 1925 yılının baharında icadını görücüye çıkardı. İşte burada insanlık tarihindeki ilk televizyon görüntüleri yayınlandı.

Bugün için tarihi bir olay olsa da çok heyecan verici bir gösteri değildi. Görüntü kalitesi çok kötü olduğundan, görünürlüğü artırmak için siyah arka planın üstünde beyaz figürler kullanılmıştı. Yine de bu bir mucizeydi. Bir yerden başka bir yere görüntü gönderilmiş ve modern televizyon yayıncılığının temelleri atılmıştı.

“İnsanlık için oldukça tehlikeli bir durum!” diye isyan eder John Reith 1926'da bu buluştan haberdar olunca. BBC'nin ilk başkanı olan Reith, bu buluşu su çiçeğine ve kara ölüme benzetmişti. O zamanlar BBC sadece radyo yayını yapıyordu. Baird'in buluşu söz konusu olduğunda bu İngiliz yayın organının aklına başka fikirler gelmesi çok uzun sürmeyecekti.

Baird'ten çok önceleri televizyon icat etmeyi hayal etmiş fakat gerekli ön koşulları yerine getirememiş olan Nipkow için 1928 yılında herkesin konuştuğu o mucizeyi görebilmek için Berlin'de bir kuyrukta beklemek heyecanlı bir deneyim olmalıydı. Kuyruğun en sonundan, meraklı Almanlar için gösterilen televizyon aparatından etrafa yayılan görüntüleri görebiliyordu. Nipkow, kendi adını taşı-

yan diskinin patentini almasının ve bir gün ekranda canlı görüntüler göstermeyi hayal etmesinin üstünden tam 45 yıl geçmişti. O da Baird gibi kendini bu yolda onun kadar harap etmiş ama adı onunki kadar anılmamıştır.

Netice olarak bir insanın çok iyi bir fikri bile olsa, bu onun fikrini başarıyla gerçekleştirebileceği anlamına gelmez. Fikirlerin ilgi uyandırması ve gerçekleşmesi için çevremizdeki dünyayla bir şekilde bağlantı kurması gerekmektedir. Bu fikirlerin gerçekleşebilmesi ve yayılması için, çevrenizdeki insanların size inanması, anlaması ve yardım etmesi gerekir. İşin özü, fikrinizin gerçekleşmesini istiyorsanız doğru zamanda ve doğru yerde olmanız şart.

Örneğin Arnfinn Hegg'in aklına iyi bir fikir geldiğinde, onu sahiplenecek kimse olmamıştı. O yüzden bugün bir milyarder değil.

“Tura çıkacaktım. Aklıma kayaklarla ilgili bir şey gelmemişti. Dışarıda kar bile yoktu,” dedi bana mucit.

Kırk bir yıl boyunca diş hekimi olarak çalışmış olan Hegg, küçüklüğünden beri etrafındaki problemleri tespit etmeyi, ya da daha doğrusu kimsenin görmediği problemlere bir çözüm bulmayı kendine iş edinmişti. Hegg'in şu anda kayaklar söz konusu olduğunda iki patenti bulunmaktadır. Bunlardan biri, kayakların altına takılan ve kayakların yokuş çıkarken kaymasını önleyen bir çeşit posttur.

“70li yıllardan beri bu konu üzerinde düşünmüşümdür. Aya insan gönderebiliyoruz ama yokuş yukarı giderken kayakların aşağı kaymasını engelleyecek bir parça nasıl icat edemiyoruz? Teknolojik seviyemiz düşünüldüğünde bu bana mantıklı gelmiyordu. Pürüzsüz kayak problemine bir şekilde çözüm bulunmalıydı!”

Hegg bu problemle karşı karşıya geldiğinde bu durum onu uzun bir süre rahatsız etmiştir. Sonra, 1992 yılında sıcak bir Ağustos gününde, hiç beklemediği bir zamanda

ve tam yirmi yıl sonra aklına bir fikir gelir.

“Yürüyüşe çıkmak için dağ ayakkabılarımı bağlıyordum ki aniden problemin çözümü aklıma geldi. Bağlama ve kayak bölümleri arasında seviye farkı olmalıydı,” diye anlatır o yaz günü, çok eski bir kayak probleminin çözümünün nasıl kafasına dank ettiğini.

Orada ve o anda, 1992 yılının yazında, Fantaski doğar. Modern kayakların nasıl yapıldığını anlamak için ülkeyi dolaşarak farklı kayak üreticilerini gezer. Birçok deneme ve yanılma sonucunda birçok prototip üretir. Çözüm olarak kayakların altına takılabilecek, tüylü bir kılıf bulur. Kılıfın zemine temas etmesi için kayakları biraz sallamak yeterli olacaktır.

“25 yıldır yokuş yukarı çıkarken balık sırtı tekniğini kullanmıyorum. Dümdüz gidiyorum!” der Hegg, memnuniyetle.

Fakat kendisi kayak camiasının bir parçası değildi, ya da kayak üretiminde çalışmamıştı. Kayakları nasıl kitlelere ulaşacaktı?

“Ülkedeki en büyük kayak üreticilerinden birinin teknik şefiyle iletişime geçtim ve benimle bir sözleşme imzalamaya niyetlendi fakat yönetim kurulu bu fikri desteklemeyi göze alamadı,” diye anlatır Hegg.

Kızmamış ama şaşırmıştır. Günümüzde, Hegg'den 25 yıl sonra, kayak üreticilerinin çoğu bu tür tüylü kayak kılıfları üretmektedir. Hegg'in patentini aldığı kayak malzemesinin tam tamına aynısı olmasa da prensipte aynı fikirdir. Kayağın altına geçirilen kılıf, kayağın zemini tutmasını ve böylece geri kayamamasını sağlar.

Karşılaştırma yapmaksızın Leonardo Da Vinci'nin de bir zamanlar aynı dertten muzdarip olduğunu söyleyebiliriz: Kendisi daha 1480 yılında bir çeşit helikopter icat etmiştir

ama bu icadı 420 yıldan önce gün ışığı görmeyecektir. Hali vakti yerinde burjuvazi kesiminin şehirlerde büyüdüğü, teknolojinin geliştiği, fabrikaların ve trenlerin seri üretimi ve üretilen malların taşınmasını kolaylaştırdığı 1800 ve 1900lü yıllarda mucitlere daha fazla ihtiyaç olduğu söylenebilir. Pazar ve yeni trendler daha önemli olmuştu. Mucit olarak şansını denemek isteyen, insanlığı konfora ve medeniyete bir adım daha yaklaştırmak için kendini feda etmeye hazır birçok insan vardı. *Inventions that didn't change the world* (Dünyayı değiştirmeyen icatlar) adlı kitap, en sevdiğim kitaplardan biridir. Kitap patenti alınmış ama çok da ilgi uyandırmamış birtakım keşifleri bir araya toplamıştır: Her zaman bir sigaraya ulaşabilmeniz için şapkaya iliştirilebilen bir sigara kutusu. İstenildiği zaman melon şapkaya dönüştürülebilecek bir silindir şapka. Bir kısmı yıprandığında topukları çevrilebilen ve böylece tekrar kullanılabilen ayakkabılar. Şimdi bu buluşlar size gülünç geliyor olabilir ama bu buluşların sahipleri keşiflerinin ne getireceğini bilmiyorlardı. Kim bilir, belki de icatlarının çığır açacağını düşünüyorlardı?

Ayrıca icatları neticesinde kendilerini ölüme sürüklemiş birçok mucit de bulunmaktadır. Kendini keşfini denemek uğruna feda edenlerden biri de Franz Reichelt'tir.

Kendini nasıl feda ettiğini, 1912 yılında çekilmiş ve şu anda internette bulabileceğiniz kısa filmde görebilirsiniz. Filmde durduğu yerden aşağı bakıyor. Paris'te soğuk bir Şubat günü. Soğuk havanın etkisiyle ağızdan çıkan dumanı görebiliyorsunuz. Kalbinin atışını boyun damarlarında, kulak girişinde, parmak uçlarında bile hissettiğini anlamak çok zor değil. Aslına bakılırsa kalbinin nasıl hızlı attığının farkında bile olmayabilir çünkü önünde uzanan boşluğa odaklanmış durumda. Filmde Franz'ın bedeninin bir kumaş parçasıyla, birazdan gerçekleşecek o özel an için, özenle sarmalandığını görebilirsiniz. Bunu yapacağını söylediği ve hatta o anları kaydetmek için iki de kamera-

man tuttuğu için artık yapmaktan vazgeçmesi mümkün değildi. Bu olay esnasında 33 yaşındaydı ve hali hazırda uçan terzi lakabıyla ün salmıştı. O günkü niyeti, nihayet başarıya ulaşmaktı.

Amacı düşen bir uçaktan kurtulmak için düzenlenmiş bir paraşüt icat etmektir. O zamanların, havacılık tarihinde en fazla uçağın düştüğü zamanlar olduğunu, bu nedenle de Franz'ın fikrinin oldukça iyi olduğunu söyleyebiliriz! Modern avcı uçaklarında pilotların düşme tehlikesi olduğunda sırtlarında bir paraşütle atladıklarını biliyoruz, aynı Reichelt'in öngördüğü gibi. Ne var ki uçan terzinin buluşu sadece kendi evinde, tavandan bir örtüyü salarak denenmişti. Paris belediyesinden Eiffel kulesini kullanmak için izin istediğinde, aşağı bir insan değil, bir örtü sarkıtacağını söylemişti. İzin alırken paraşütü kendi deneyeceğini biliyor muydu? Yoksa kuleye çıktığında mı bu fikre kapılmıştı? Hayatını tehlikeye attığının farkında mıydı? Ya da buluşuna ölesiye güveniyor muydu?

Aşağıda bekleyen kameramanlar, Reichelt son sürat düştüğü için buluşun ne olduğunu tam anlayabilmiş değillerdi. Paraşüt açılmamıştı.

Eiffel kulesinden atlayıp yüz üstü yere çakılan Reichelt'in videosu daha sonra Parislilere uyarı amacıyla gösterilmişti. Reichelt'in bedenini gömmeden önce kulenin altında açılan bir çukurdan neredeyse kazımak zorunda kalmışlardı.

Bu videoyu izlediğim zaman, iyi bir fikri denemek için ne kadar ileri giderdim diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Hayatımı feda edebilir miydim? Franz Reichelt, Eiffel kulesinin tepesinden aşağı bakarken, soğuktan ağzından dumanlar çıkarken ve kalp atışını tüm bedeninde hissederken durup bunun ölmeye degecek bir şey olup olmadığını düşünmüş olmalıydı. Ya da böylesine muhteşem fikirler, insanı kör ve sağır mı yapıyordu da tüm itirazlar

ve protestolar görmezden geliniyordu. Neden kendini 57 metre yükseklikten boşluğa bırakmıştı? Böyle bir şeyi kim yapardı? Uçan terzi tam anlamıyla aklını kaçırmış, delirmiş miydi?

Kişinin aklına bir kez bir fikir düştüğünde, gerçeklikten kopması mümkün olabilir. Hatta iyi fikirlerin ortaya çıkması için, bu kopuş gerekli bile olabilir. Aynı zamanda önemli bir bilgiye ulaşacak olmanın getirdiği yoğun duygular, korku gibi başka duyguların bir kenara itilmesine sebep olabilir. Yunan matematikçi Arşimet'in aklına böylesine iyi bir fikir gelmiş, çırlıçıplak hiç düşünmeden kendini sokaklara atmıştır.

Birkaç yıl önce Sicilya'dayken, çok önemli bir olayın gerçekleştiği bir yeri ziyaret etmiştim. İtalyan ana karasının güney batısında kalan adanın, başka bir deyişle İtalyan çizmesine göre futbol topu olarak anılan adanın en güneyinde, küçük bir şehir olan Siraküza'da teras katı olan bir apartman dairesi tutmuştum. Binlerce yıl önce bu şehir Yunanlılar tarafından adanın başkenti olarak kurulmuştu. Adada, günümüzde sıcak yaz gecelerinde opera gösterisi yapılan bir tiyatro ve 2500 yıllık tapınak kalıntıları bile bulunmaktadır. Antik çağlarda bu şehir, Platon'un birçok kez ziyaret ettiği, azametli ve önemli bir şehirdi. Şimdi ise İtalya haritasında küçük, tüm güç merkezlerinden uzak bir şehirdir.

Siraküza'da gölgede sıcaklığın kırk dereceye ulaştığı o yapış yapış günlerin birinde, birinin sokaklarda neden çırlıçıplak dolaşabileceği bana çok mantıklı gelmişti. 2200 yıl önce Arşimet tam olarak bunu yapmıştı.

O zamanlar Siraküza'da kral olan Hiero, kendine yeni bir taç yapması için demirciye altın vermiş ama demircinin kendisine verilen altınlardan bir kısmını çalıp, tacı altın ve gümüşü karıştırarak demirde dövdüğünden şüphelenmişti. Bu güzel tacın bir kısmını eriterek tamamen

altından yapılıp yapılmadığını öğrenebilirlerdi fakat eğer gümüşle karıştırılmadığı ortaya çıkarsa, tacı boşu boşuna bozmuş olmak çok sinir bozucu olacaktı. Hiero bu nedenle en güvenilir adamı olan Arşimet'e başvurur. Arşimet o zamanların en büyük matematikçisi olduğu gibi en mühim insanlardan da biridir. Pi sayısını hesaplamış, günümüzde okuldan öğrendiğimiz küre ve dairelerinin alanını ölçmek için formül geliştirmiştir. Aynı zamanda aç gözlü düşmanların oldukça ilgisini çeken, şehrin savunmasında kullanılmak üzere makineler geliştirmiştir.

Arşimet kralın problemi üzerine biraz düşündükten sonra evi gidip banyo girmiştir. Küvetin içinde uzanırken, dışarı taşan suyun hacminin kendi vücudunun hacmiyle aynı olduğunu anlamıştır. Aynı zamanda insanlar ve gümüş gibi yoğunluğu az olan cisimlerle karşılaştırıldığında, altın gibi yüksek yoğunluğa sahip cisimlerin dışarı daha az su taşırdığını fark etmiştir. O anda kralın problemini de çözmüştür. Şimdi küvetin içinde çıplak otururken aklına müthiş bir fikir gelen Arşimet'i kafanızda canlandırabilirsiniz.

Keşfi öylesine çığır açan bir keşifti ki, hemen küvetten çıkmış, etrafa su damlaları saçarak Siraküza sokaklarında, "Buldum, buldum!" diyerek koşturmuştur. Şehrin sokaklarında ter içinde gezerken Arşimet'in sesinin yankılarını duymuş olabilirim. Tacı merak ediyorsanız, tabii ki gümüşle karıştırıldığı ortaya çıkmış ve demirci cezalandırılmıştı.

O zamanlar Yunanlıların, fikirlerin tanrı tarafından gönderildiğini düşünmesinin sebebi tam da bu olmalıdır çünkü fikirler, aynı *Alice harikalar diyarında*, bir ağacın tepesinde hiç beklemediğiniz bir anda aniden beliren, gülümseyerek sizi şaşkınlığa uğratan *sırtan kedi* karakteri gibi birdenbire ortaya çıkmaktadır. Bugün bile aniden aklınıza bir fikir gelmesi, sihirli bir olay olarak görülebilir. Eski Yunan'da fikirlerin, insanlara ilham verici bir deli-

likle geldiği düşünölmekteydi. Dört çeşit delilik olduğunu düşünöyorlardı. Bu tür deliliklerin, bizim zamanımızda, toplumdandan kopmaya neden olan tehlikeli psikolojik hastalıklarla karşılaştırılmaması gerektiğini de belirtelim.

Yunanlılar, her ikisi de dini uygulamalara bağılı olan kehanet ve törensel delilikten, aşka düşen herkesin anlayabileceğı erotik delilikten bahsediyorlardı. Aynı zamanda, ilham perilerinden ortaya çıkan o şiirsel delilik vardı. İlham geldiği anda kişi o kadar şanslıydı ki, tanrısal semalara ulaşyordu. Dokuz ilham perisi, hafıza tanrıçası Mnemosyne ve üst tanrı Zeus'un çocuklarıydı. Tarihçi Hesiodos'a göre bu dokuz kadın figürü sanatsal yetenekleriyle anılmışlardır. Kalliope epik şiirin, Kleio tarihin, Erato aşk şiirlerinin, Evterpe ağıtların, Polymnia kutsal ilahilerin, Terpsikhore müziğın, Thalia tiyatronun ve Urania gökbiliminin ilham perisiydi. Fakat Arşimet'in zamanında ilham perileri özelliklerine göre ayrılmamışlardı. Sadece insanlara tanrısal ilham veren dokuz kız kardeştiler. Hatta bazı söylemlerde üç kardeş olarak anılmaktadırlar. Hafıza da bu dokuz ilham perisinin annesi, yani tüm sanatların kaynağıydı. Burada anlaşılması gereken şeyse şudur: Olan biten hakkında fikir sahibi olmadan, yeni bir bilgi edinmek imkansızdır. Aynı hafıza olmadan yaratıcılık olamayacağı gibi.

Siraküza'yı ziyaret ettiğim yaz Satürn ayla aynı rotaya girmişti ve 6 Temmuz günü birbirlerine oldukça yaklaştıklarında, terastan gökyüzünde birbirlerine doğru dans edişlerini izlemiştim. Eğer 600 yıl önce, Rönesans devrinde yaşıyor olsaydım, bu takımyıldızının yeni ve fevkalade yaratıcı zamanları müjdelediğini düşünebilirdim. Eski Roma'da Satürn, her şeyin birbirine karıştığı o meşhur karnaval Saturnaliene'nin efendisiydi. Köleler kısa bir süreliğine efendi oluyor, sonra tekrar köleliklerine dönüyorlardı. Satürn kaosun, istisnaların, uçarılığın tanrısıydı ve kışın ortasında tam bir hafta şerefine bir festival düzenleniyordu. Rönesans devrinde ise, düşünür Ficino'nun

gezegen hakkında Medici ailesinin prensi Cosimo de Medici'yle konuşmaya başlamasıyla Satürn'le ilgili gelişmeler olmuştur.

15. yüzyılın sonlarına doğru Floransa modern sanatın beşiği idi. Hatta şehri Rönesans zamanında yaratıcılığın merkezi olarak tanımlayabiliriz. Burada Medici ailesi, yaşamı ve güzelliği kutlamak üzere entelektüelleri ve sanatçıları bir araya toplamıştır. Medici prensinin çevresindeki ana düşünürlerden biri olan Ficino, zamanının büyük bir kısmını Plato'nun eserlerini Yunancadan Latinceye çevirmeye ve bu eserlerin ulaşılabilir olmasına harcamıştır. Platon bilgisi, içimizde doğuştan saklı olan, maddi olmayan bir düşünce dünyasından gelen bir bilgi birikimi olarak tasvir etmektedir. Aslında daha doğmadan bilmemiz gereken her şeyi bildiğimizi iddia eder. Platon'a göre bilgi birikimi tüm bu soyut kavramları ve fikirleri hatırlayabilmektir. Dünyayı kavramaya başlamak, karanlık bir kuyudan çıkıp en sonunda gün ışığına ulaşmak gibidir. Ayrıca Yunan filozof ve matematikçi Pisagor'un, matematik ve müzik arasındaki o gerçeklikten uzak ve büyülü ilişkiyi nasıl ortaya çıkarttığına da hayran kalmıştır. Rönesans zamanında Pisagor'un matematik bağlamları oldukça konuşuluyordu. Bu bağlamlar gezegen yörüngeleri arasındaki matematiksel ilişkiyle de uyumluydu ve evrenden gelen kutsal bir müzikten bahsediliyordu.

Rönesans döneminde insanlar başta astroloji ve simyaya inanıyorlardı. Ünlü gökbilimciler Tycho Brahe ve Johannes Kepler bile para için burç falı bakıyorlardı. Din odaklı Orta çağdan modern zamanlara geçiş döneminde insanlar, yıldızlar, gezegenler ve dünya arasında görünmez değişimlerin hüküm sürdüğü adeta büyüsel bir evrende yaşıyorlardı. Gizli kavramlar bitkiler, hayvanlar ve taşlar arasında, gezegenler ve yıldızlar arasında saklıydı. Satürn'ün bir sanatçının ya da bilim insanının ruh halini etkileyebileceğine inanmak 15. yüzyılda olağan bir du-

rumdu. Böylece Satürn sanatçıların gezegeni, yaratıcı gücün tanrısı olmuştu. Satürn aynı zamanda melankolinin hakimiydi. Aristoteles'in de tarif ettiği gibi, yaratıcılığın tam merkezindeydi:

“Kendini felsefe, politika, şiir ve sanat dalında ispatlamış herkesin birer melankolik olması çok çarpıcı değil midir?” diye sormuştur Yunan filozof 4. yüzyılda, daha zaman hesabı yapılmaya başlamadan önce.

Ficino sadece Platon'u değil, aynı zamanda Rönesans devrinde baş filozoflardan biri sayılan ve günümüzde bazı sebeplerden dolayı unutulmuş olan Mısırlı bilge Hermes Trismegistus'un eserlerini de çevirmiştir. Böylece Yahudilerin Kibele Öğretisi ile Platon'un idealizmi, Aristoteles'in yaratıcı melankolikler düşüncesine karışmıştır. Ficino'nun yorumlarına göre dünya gizli ilişkiler ve nümerolojiyle örülüydü. Karanlık melankoliyle birlikte sanatsal ilham ve fikirler, Antik Yunan'da Kronos'un oğlu, en güçlü tanrı olan Satürn'ün ismini almış gezegenden geliyordu. Ficino ve Medicini ailesi kendilerini, bin yıllık Hristiyan geleneklerinin yıkıldığı devrim çağı Rönesans zamanında bulmuşlardı. Gelecek, dini otoritelerin baskısı olmadan, korkutucu bir şekilde önlerinde uzanıyordu. Hiç bitmeyen ve Satürn'ün farkı değişimlerin sembolü olduğu bir karnavalın içinde yaşıyorlardı. Sanatçılar, bilim adamları ve politikacılar laik bir dünya yaratmak için kolları sıvamışlardı ama bir yandan da büyülü ilişkiler ve sembollerle döndüğüne inandıkları bir evrende yaşadıkları için bu durum paradoksalı. Simyacılar, büyücüler ve sanatçılar evreni kendi çıkarları için bir tanrı gibi parmaklarında oynatabileceklerine inanıyorlardı. Burada dikkat etmemiz gereken husus, daha önce alçak gönüllülüğü benimsemişken, birdenbire megalomanlığın kültürümüzün bir parçası olmasıdır. Modern dünyanın kurucusu olan bu yeni megalomanlar aynı zamanda ilhamlarının Satürn'den geldiğini

ve Ficino'nun üstüne çizdiği gibi, Satürn'ün onlara aynı zamanda melankoli verdiği düşünüyorlardı.

Shakespeare, 1611 yılında Fırtına'yı yazdığında bu düşüncelere ziyadesiyle aşındı. Oyun, bir sanatçının büyücünün kızı Miranda (Miranda, Shakespeare'in bulduğu bir isimdir ve mucize anlamına gelir) ile birlikte küçük bir adayı nasıl hakimiyeti altına aldığı anlatmaktadır. Ana karakter Prospero'nun, oyun yazıldığında yaşlanmakta olan sanatçı Shakespeare'in kendisi olduğuna inanılmaktadır. Oyun yazıldığında Satürn kesinlikle sanatsal ilham veren gezegenlerin birincisiydi. Hem politikacılar hem liderler hem bilim insanları hem simyacılar hem de Shakespeare gibi sanatçılar için bu böyleydi. Fırtına oyununda Shakespeare, Rönesans'ta oldukça iyi bilinen bir durumu popülerleştirmişti. Prospero, sanatını ve büyücülüğünü geliştirmek için küçük bir periyi kontrolü altına almıştır. Hava perisi olan Ariel, 16. yüzyıl seyircisinin görmeye alışkın olduğu çift cinsiyetli, uçan bir yaratıktır. Simyacılar "beşinci elementten" ya da büyülü malzeme cıvadan bahsedeler. Bu metal Hermaafroditos'un babası ve "arada kalmış her şeyin hükümdarı" olan uçan tanrı Hermes'in metalidir. Dağıtıcısı da odur. Simyacılar yaşamı ve ölümü anlayacakları zaman bu element son derece belirleyiciydi. Sanatsal ilhamın ya da bilimsel aydınlanmanın Rönesans'ta birçok kaynağı vardı. Seçilmiş kişiye Hermes, Ariel ya da bir peri vasıtasıyla gelebilir ya da doğrudan Satürn tarafından gönderilebilirdi. Shakespeare oyunu vasıtasıyla bu düşüncelerini yaydığında, büyük bir destek toplamıştı. Bugün bile ilhamdan bahsetmekteyiz. İlham kelimesi Latince nefes almak anlamına gelen "inspira" kelimesinden türetilmiştir. Etrafımızdaki havadan içimize, Ariel perisiyle birlikte ilham gelir. Bir bakıma hâlâ bunu inanmaktayız: aklımıza birden düşen fikirler bir büyü gibi şaşırtır ve enerji verir. Tıpkı bir pencereyi açıp içeri giren temiz havayı içimize çekmemiz gibi.

Peki artık perilere inanmadığımıza göre fikirler nereden gelmektedir?

Bu olağanüstü deneyimler hâlâ araştırılmakta, hatta nöropsikoloji dalının altında sırf bunun üstüne araştırma yapan bir alan vardır. Arşimet'in coşkuyla ve çıplak şekilde Siracusa sokaklarında koşmasını açıklamak bir derece mümkündür. Oslo Üniversitesi bilişsel psikoloji bölümünde profesör olan Rolf Reber ve onun araştırma ekibi, 800 olağandışı deneyimden oluşan bir veri tabanı oluşturmuşlardır. Reber bu olağandışı deneyimlerin temel unsurlarını araştırmaktadır.

“Beyin tanıdık olan her şeyi daha çabuk işlemekten geçirir ve bu kendimizi iyi hissetmemizi sağlar. Hızlıca düşünmek iyi hissettirirken, uzun soluklu düşünmek rahatsızlık verir. Araştırmalara göre ihtiyacımız arttıkça kendimizi güvende hissetmeyiz. Bu güvensizlik hissi tekrarları sevmemizi sağlar çünkü daha aklımızdan daha çabuk akıp giderler. Tekrarları bu kadar çok sevmemiz oldukça şaşırtıcıdır. Basit ve anlayabileceğimiz sistemleri severiz.” diye açıklar Rolf Reber.

Araştırmacıların bulgularına göre bir sav tekrar edildiğinde daha gerçekçi gelmektedir. Deneydeki bireyin algısında zıplama olduğunda tekrar edilen sav daha da hızlı algılanmakta, yani hızlı düşünme gerçekleşmektedir ve sav daha da fazla gerçeklik kazanmaktadır. Algıdaki bu zıplama olağandışı deneyimlerin zeminini oluşturmaktadır. Basel Üniversitesindeki deneye katılan bireylere, daha fazla ya da daha az kontrast verecek şekilde farklı renkler üstünde farklı renklerle yazılmış kelimeler gösterirler. Önce renk kontrastının az olduğu kelimeleri görürler ve okumakta zorlanırlar. Daha sonra aynı kelimeleri kontrastın yoğun olduğu zeminde görürler. Kelimeleri okumak hem daha kolay olmuş hem de ortaya olağanüstü bir durum ortaya çıkmıştır. Okudukları cümle onlara daha gerçekçi gelmiştir.

Garip olan okudukları cümlelerin onlara doğru gelmesidir.

“Burada ilginç olan tekrar edilen savın, öyle olmasa bile kulağa daha doğru gelmesidir. Olağanüstü bir deneyimde aynı şekilde temelde gerçeklik kazanmaktadır,” diye açıklar Reber.

Bu konu üzerinde daha fazla çalışmak isteyen bazı araştırmacılar, kelimelerde harflerin yerini değiştirerek yanlış savlar üretmişlerdir. Örneğin, “Ayda 100 000 krater vardır,” cümlesinde kelime bilmecesini çözen, aslında ay kelimesidir, kişilerin bu cümlelerin doğruluğuna inandıkları tespit edilmiştir. Oysaki ayda sadece beş binden biraz fazla krater bulunmaktadır. Böylece araştırmacılar, gerçeklik duygusunun bir şeyi hatırlamak ya da bilmekle bağlantılı olduğunu ispat etmişlerdir. Tamamen yanlış olan bir sava, sırf o anda bir şeyi idrak ettiğimiz için inanabiliyoruz.

Benzer bir çalışmada deneklere önce bulanık, sonra da giderek belirginleşen bir fotoğraf gösterirler. Araştırmacılar denekte mimik kasları vasıtasıyla pozitif bir etki gözlemlemişlerdir. Sırıtan kedi gibi: Mimik kasları deneğin gördüğü resmin ne olduğunu anlamaya başlamasıyla uyumlu olarak hareket etmeye başlamıştır. Böylece akıl çelici bir rahatlık, tam da farkındalık anıyla ortaya çıkmaktadır.

“İlerleyen şeyleri severiz, bu nedenle farkındalık anı bir anlığına ilerlediğimizi düşündürür,” demektedir Reber.

Üç şey farkındalık anını betimlemektedir: Aniden gelir, gerçektir ve rahatlatıcıdır. Bir problemin çözüme ulaşması ya da bir fikrin yerine oturmasının verdiği duygudur. Bir anda düşündüğümüz bir şey anlam bulur, anlayamadığımız bir şey birden açıklığa kavuşur. Farkındalık anı rahatlatır, bundan keyif alırız. Sonunda anlatılan bir şey anlam kazanmıştır ya da başka bir açıdan görmeye başlamışızdır.

Farkındalık anı, bir matematik problemini çözmek, aniden vejetaryen olmak istemek ya da Narnia kitaplarının aslında İncil'e dayandığını idrak etmek gibi farklı konularda ortaya çıkabilir. Kült film Matrix'teki kahraman Thomas Anderson'un aslında kötü uzaylılar tarafından yönetilen bir dijital dünyada hapsedildiğini anlamak bir farkındalık anıdır. Ya da bir şakayı, bir kelime oyununu anladığınız anı düşünün. Bir stand-up gösterisinde bir seyircinin şakayı on saniye sonra anladığını düşünün. Geçte olsa söz konusu kişinin kafasında şimşekler çakar ve o kişi, kahkahaya açık bir şekilde geç katılır. Şakalar da bir nevi farkındalık anı yaratır. Farkındalık anı ayrıca, son zamanlarda yaşadıklarınızın ancak eşinizin sizi aldattığını anlamanızla anlam kazanması da olabilir. Her şeyi yeni bir açıdan görmeye başlarsınız.

“Bu tür bir farkındalık anının, yani eşinizin sizi aldattığını anlamanızın, özellikle rahatlatıcı olduğunu söyleyemeyiz ama yine de son zamanlarda duyduğunuz yalanlar ve anlamsız hikâyeler karşısında parçaların yerine oturduğu, sonunda anlam kazandığı bir durumdur. Eşinizin sizi aldattığını anlamanızla gelen rahatsız edici duygularla, sonunda her şeyin açıklığa kavuşmasının verdiği rahatlık arasında gidip gelen bir duygudur,” demektedir Reber.

Bir sınavdan çıkıp sorulardan birine yanlış cevap verdiğinizizi aniden fark etmeniz de benzer bir durumdur. Sınavdan geçemeyeceğinizi anlamanız çok da eğlenceli bir durum değildir ama bu rahatsız edici durum, gerçeği anlamanız neticesinde gölgelenir.

Biz insanlar açıkça anlamayı, anlam ayıklamayı ve anlam veren hikâyeler anlatmayı tercih ederiz. Yine bu yüzden komplo teorileri ve önyargılar işimize gelir çünkü derinlemesine bilgimiz olmadığı alanlarda, anladığımız kadarına inanmak kolaydır ve böylece kulağa da daha doğru gelmektedir. Bir başka deyişle, hızlı düşünmek de yanlış

sonuçlara varmamıza neden olabilir. Bir duygu size o kadar gerçekçi gelebilir ki, sonuçlarından bir an bile korkmadan kendinizi Eiffel kulesinden aşağı atlamaya hazır bulabilirsiniz çünkü düşmeyeceğinizden, yani uçağınızdan son derece eminsinizdir!

Rolf Reber ve araştırma grubunun bir araya getirdiği 800 farklı idrak etme anı, farklı özelliklerine göre birbirinden ayrılmıştır. Örneğin, elde edilen bilgilere göre erkekler tek başınayken, kadınlar başkalarıyla birlikteyken idrak anları yaşamaktadırlar.

“Elimizdeki veriler insanların seyahatleyken daha fazla idrak anı yaşadıklarını açıkça göstermektedir. Bunun sebebi seyahat sırasında insanların dünyayı yeni bir bakış açısıyla görmesidir. Yine de bu idrak anlarını her an yaşadığımızı söyleyebiliriz. Gökyüzüne bakıp bulutlardan birini bir yüze benzetebilir, haberleri okuyup kafamızda devlet yetkilileriyle ilgili komplo teorileri canlandırabiliriz. Bilimsel düşünmenin kendisi de kalıpları bulmak üzerinedir, aynı dinsel ve büyüsel düşünme gibi,” der Reber.

Başkalarında aha deneyimleri yaratmak sanıldığı kadar zor değildir: Birçok Hollywood senaryosuna küçük aha deneyimleri yerleştirilmiştir ve izleyici olarak bunun farkına vardığınızda, kendinizi iyi hissedersiniz. Aha deneyimleri o kadar güçlüdür ki, çocukları öğrenmeye teşvik ettiği de söylenebilir.

Reber, “Kanada’da yapılan bir çalışma, başlangıçta matematiği sevmeyen öğrencilerin, matematikle ilgili aha deneyimleri yaşadıkdan, matematiğe bakış açılarının, yaşamamış öğrencilere kıyasla iyi yönde değiştirdiğini göstermektedir,” diyor.

Reber bugünlerde, üç ila dört yaştan sekiz yaşına kadar olan çocuklarda aha deneyimlerini inceleyen ve 2024’e kadar sürecek bir proje üstünde çalışmaktadır.

“Çocuklar aha deneyiminin ne olduğuna dair bir fikre sahip olmasalar da, deneyimlemektedirler. Video ve resimlerle bunu test edebiliriz. Ne bulacağımızı, örneğin yetişkinlere kıyasla daha çok ya da az aha deneyimi yaşayıp yaşamadıklarını bilmiyoruz. Söylemesi zor, çünkü insanların genellikle kaç tane aha deneyimi yaşadığını gösteren tanımlayıcı bir çalışma yok,” diyor Reber.

Reber ile konuştuktan birkaç hafta sonra, dört yaşındaki çocuğumun başucunda oturuyorum ve ona yatmadan önce bir hikâyeye okuyorum. Bu yaştaki her çocuk şeker alabilmek için çok çaba harcar. Eminim 100 metre öteden şeker kokusu alabiliyorlardı.

Çok nadiren yese de, düşüncelerinin çikolata, lolipop, elma suyu ve bal etrafında döndüğünü biliyorum. Bu akşam ona Alice Harikalar Diyarı resimli baskısından bir hikâyeye okurken birden durup dikkatle bana baktı.

“Çikolatalı süt suyu!” dedi mutlulukla. “Bu iyi bir fikir, değil mi anne?”

Bu fikrin ona büyük bir zevk verdiği açıktı. Tadı iyi olan iki şeyi birleştirmiş, yeni bir tad yaratmıştı.

“Birden aklıma geldi, düşünürken,” diye yanıtladı, mantıklı ve kayıtsız bir şekilde, ona bu fikri nasıl edindiğini sorunca.

Az önce bir aha deneyimine tanık olduğumdan kesinlikle emindim. Ne yazık ki kızım hazır içecek üretimi konusunda çok bilgili değildi. İçeceğine piyasa değerini artıracak bir isim bulamamıştı ve neyseki hazır içecek piyasasında tanıdığımız da yoktu, hemen üretime başlaması olanaksızdı.

Bu garip fikir aklına geldiğinde, beyninde neler olup bittiğini görmek isterdim. Tabii ki, ani fikir ceyranı esnasında

insanların beyinlerine doğrudan bağlanmak imkansızdır. Genellikle habersiz ve tamamen garip ortamlarda, sinir bilimcilerden uzakta ortaya çıkarlar. Ancak yine de, aha deneyimleri üzerine çalışan araştırmacılar, bir fikir edindiğinizde (iyi veya kötü) tam olarak ne olduğunu bilmek isterler. Bu nedenle, yukarıda anlattıklarım gibi, bir tür aha deneyimi yaratan birkaç test icat edilmiştir. Örneğin: Hangi kelime, bu üç kelimeyi birbirine bağlar: Krem, paten, su (doğru kelime buzdur). Veya bu matematik işleminin nasıl doğru görünmesini sağlarsınız:

$9+3=5$ (cevap: Artı işaretindeki dikey çubuğu 5 sayısına taşırsanız, 6 olur. Cevap: $9-3=6$).

Denekler bu tür bir görevi çözerken, araştırmacılar onları fMRI, yani aktivite halindeyken beyni fonksiyonel manyetik rezonanstomografi ile tararlar. Görevleri çözerken beyinde neler olduğu ölçülebilir: Araştırmacılar beyni tarar ve diğer şeylerin yanı sıra beyindeki aktif kan akışını görebilirler. Denekler cevabı bulduklarında bir düğmeye basarlar. Böylece araştırmacılar, denekler görevleri yaratıcı bir şekilde çözerken ve bir tür aha deneyimi yaşarken tam olarak neler olduğunu görebilirler.

New York Üniversitesi'nde yapılan bir deneyde, denekler önceden belirlenmiş aha deneyimlerini yaşadıkları anda, sürece beynin amigdala bölgesinin dahil olduğunu görmüştür: Silik bir görüntüde bir sıcak hava balonunu tanımlamak gibi çok önemsiz görevler söz konusu olduğunda bile amigdala, deneyimi hafıza merkezi hipokampusu aracılığıyla hafızaya sabitler. Bir aha deneyimi duygusaldır ve bu nedenle unutulmazdır. Londra Üniversitesi'ndeki bir deneyde, sol temporal lobdaki (beynin karmaşık görevleri çözen kısmı) ve aynı zamanda talamustaki (beyindeki duyulardan sinyaller gönderen) aktiviteyi gözlemladiler. Beynin ortasındaki dopamin merkezli ajanlar, deneklere araştırmacılar tarafından verilen görevleri çözdükçe ak-

tive edilir. Dopamin, beynin ödöl hormonu olarak kabul edilir.

Ancak bir fikir edindiğinizde hissettiğiniz memnuniyetinizi anlatmak için sinir bilimcilerin bunu kelimelere dökmesine veya sevdiğimiz ve bağımlısı olduğumuz her şeyi dopaminle açıklamaya gerek yoktur. Eğer size aha deneyimlerimi verebilseydim, muhtemelen hiçbir şey hissetmezsiniz çünkü kendiliğinden meydana gelen bir aha deneyimi sizin bildiklerinizle ve yapabileceklerinizle bağlantılıdır. Başkasıyla fikirlerinizi değiştirip aynı duyguları hissetmeniz mümkün değildir. Sizden önce kimsenin aklına gelmemiş bir fikir edinmek, emin olun ki, sokaklarda çıplak koşmak ve coşkuyla tezahürat yapmak gibi bir histir.

Peki aklınıza dâhice bir fikir gelmeden önce ne olur? Muhtemelen bir sorun, çözülmesi gereken bir problem, sizi rahatsız eden bir şey vardır: Gümüş bir kral tacı veya düzgün çalışmayan kayaklar veya kimse sizden istemese de bir roman yazmanız veya bir şeyi anlamanız gerektiğine dair belirsiz bir his. Büyük ve önemli aha deneyimleri tamamen istenmeyen bir şekilde gelir ve laboratuvarlarda veya fMRI tarayıcılarında görünmez.

Modern zamanların en önemli fikirlerinden biri, o zamana kadar kimsenin bilmediği bir sorunun yıllarca düşünüldükten sonra çözülmesidir. Zürih'te eğitim gören Albert Einstein adında 16 yaşında bir genç, zaman ve mekânı nasıl algıladığımızı değiştirecek fikirlere sahipti. Aklına aniden bir fikir geldi: Ya ışık hızında seyahat edebilseydik? Kendimizi aynada görebilir miydik?

Işık hızıyla gitseydiniz, ışık size çarpabilir miydi? On yıl sonra bile Einstein bu problemi unutmamış, Bern'de patent ofisinde çalışırken tanıştığını arkadaşı Michele Besso ile bu konuyu tartışmıştır. Einstein daha sonra bu tartışmanın içinde bir fırtına başlattığını yazar. Probleme

çözüm bulmak onu son derece rahatlatır. Aniden zamanın mutlak olmadığını fark eder. Ertesi gün Michele ile tekrar buluşur, merhaba bile demeden sadece “Teşekkür ederim. Sorunu çözdüm,” der. 1905 baharıydı ve Albert Einstein evren, zaman ve enerji hakkında bildiğimiz her şeyi görelilik teorisiyle değiştirecekti.

1965 yılında Nobel Fizik Ödülü’nü alan ve II. Dünya Savaşı sırasında Amerika’nın çok gizli nükleer silah programının geliştirilmesine yardımcı olan Amerikalı Richard Feynman, araştırma yapmayı seviyordu çünkü iyi fikirler edinmek, onu mutlu ediyordu.

“Kesinlikle kendinden geçme, tam bir çılgınlık,” demiştir daha sonra.

Önemli keşiflerinden biri, uçan helyum teorisi ve gazın nasıl süper akışkan hale geldiğiyle ilgiliydi. İki yıl bu sorun üzerinde çalıştı. Bu noktada kâğıtlarından başını kaldırıp baktı ve kendi kendine şöyle dedi:

“Bir dakika, o kadar da zor olamaz. Çok basit olmalı. Sadece bir adım geri gitmeliyim ve sonra ona çok dikkatli davranmalıyım. Sadece bir adım geri gideceğim ve ona çok hafif davranacağım. Sadece hafifçe vur, tak tak.”

Ne var ki Feynman hayatının geri kalanında çok arzulanmasına rağmen aynı duyguyu bir daha yaşayamadı.” O zamandan beri kaç kez sahilde yürüdüm ve kendime ‘bir dakika, o kadar zor olamaz’ dedim.”

Bir aha deneyiminin zorlamayla ortaya çıkmayacağı kesindir. Düşünün: Hiç oturup bir aha anı planlayabildiniz mi? Hiç gözlerinizi kısıp sadece irade gücüyle bir fikir edinmeyi başardınız mı? Büyük bir ihtimalle ya başka bir şey yaparken ya da düşünürken aklınıza müthiş bir fikir gelmektedir. Örneğin, bir ormandasın ve aniden Gülen Kedi ortaya çıkıyor.

Bilimde aha deneyimi genellikle Einstein'inki gibi büyük bir iç görü anı olarak ortaya çıkarken, sanat ve edebiyatta daha farklıdır. William B. Irvine'in *Aha! Dünyamızı Değiştiren İç Görü Anları* adlı kitabında bahsettiği gibi, örneğin bir ressam için, resmin bölümlerini tekrar boyarken, iç görü zinciri olarak ortaya çıkmasıdır. Bunun nedeni, bir sanat eserinin sürekli olarak çözülmesi gereken birçok küçük problemden oluşması olabilir:

“Daha gerçek ve temel bir karakter bulmak için, aynı yeri üçüncü kez resmediyorum. Evimin hemen önündeki park aslında.” Etrafındaki dünyayı parlak renklerle en iyi nasıl yeniden üretebileceği konusunda düşünüyor. “Ama bir park bahçesinin bu köşesi, size anlattıklarım iyi bir örnektir, nesnelerin gerçek karakterini bulmak için onlara bakmak ve onları çok uzun süre boyamak gerekir,” diye yazar Vincent van Gogh, kardeşi Theo'ya,

Benzer şekilde bir yazar, metni ortaya çıktıkça yeni farkındalıklara sahip olabilir. Her bölüm yeni fikirlerle doludur, hikâyedeki her dönüş yeni düşünceleri, refleksleri ve aha deneyimlerini temsil eder. Ancak bilimsel fikirleri büyük, sanatsal fikirleri küçük olarak nitelendirmek uygun olmayabilir. Belki de, görelilik teorisi gibi bildiğimiz her şeyi değiştiren büyük, köklü değişimler ve örneğin bir resim yaparken, bir sistem içinde ortaya çıkan küçük fikirler arasında bir ayırmadan bahsetmeliyiz. Bir alkolsüz içecek fabrikasında çalışmak ve yeni bir alkolsüz içecek bulmak gibi bazı fikirler sistemin içindedir ve bazıları, büyük bir roman yazmak gibi, bilinmeyene doğru atılmış büyük bir adımdır.

“Çocukken hem yazar hem de oyuncu olmayı hayal ederdim. Ama bir yetişkin olarak hayaller daha gerçek,” diyor Maja Lunde.

Onu, Oslo'nun doğu yakasında yaşadığı küçük şehir evinde ziyaret ediyorum. Yeni bir eve taşınmak üzere. Sadece

birkaç yüz metre uzakta ve biraz daha büyük bir eve. Fikirleri sayesinde kazandığı parayla inşa edebiliyor. Maja Lunde, havası, ışığı, şehir manzarası ve ormana yakınlığı ile burada geliştiğini söylüyor.

“Başlangıçta bir kültür bürokrati olmayı planlamıştım. Bu yüzden hamilelik izninden sonra, çalıştığım PR ajansından altı aylık ücretsiz annelik izni aldım. NRK Super için film ve çocuk dizisi senaryoları yazmaya başladım. Senaryo işi çok vaktimi alıyordu ve çocukken yaptığım bir şeye geri dönmemi sağlamıştı, o da yazmaktı. Sonunda işimi bırakmak zorunda kaldım, çünkü artık normal işime geri dönmeyecektim,” diyor nasıl tam zamanlı bir yazar olduğunu anlatırken.

“Kurgu yazmaya başlamamın nedeni film işinde hayal kırıklığına uğramış olmamdı. Çok zaman alıyordu, senaryolar meyve vermiyordu ya da farkındalıklar zamanın çok ilerisindeydi. Bu yüzden gençken yaptığımı, yazmaya döndüm ve kendimi bu evrene bıraktım. Bu işten geçimimi sağlayacağımı hiç düşünmemiştim. Ben güvende olmak isterim ve yazarak geçim sağlamak pek de güvenli bir liman değil,” diyor.

Kendini yazmaya verdiği üç küçük çocuğu ve bir banka ipoteği vardı. Vahşi bir sanat hayatı kulağa uzak geliyordu. Yine de harika fikirleri olduğunu biliyordu. İlk olarak, Norveç’in Nazi işgali sırasında mültecilerin sınırdan İsveç’e kaçırılmasıyla ilgili olan Sınır Ötesi adlı çocuk kitabını yazdı. Sonra hayatını tamamen altüst edecek bir fikre kapıldı. Şimdi, dünyanın en büyük kitap pazarlarından biri olan Almanya’da, en çok satanlar listesinin zirvesine yükselmiş birkaç Norveçli yazardan biri, hem de üç kitapla birlikte. *Anıların Tarihi*, yayımlandıktan birkaç yıl sonra bile Almanya’da en çok satanlar listesindeki yerini koruyordu. Aynı zamanda İngiltere’nin en çok satanlar listesinde de... Ve tüm bunlar, Godlia’daki evinde yaşadığı

bir aha deneyiminin sonucudur.

Hayatını değiştirecek fikir, arı ölümü ve iklim krizi hakkında bir televizyon belgeseli izledikten sonra geldi.

“Uzun zaman, Norveç’te geleneğimiz olduğu gibi, kendi hayatıma yakın metinler üzerinde uğraştım ama çok cazip gelmedi. Bildiğin yerden başlamalısın derler ya, benim için kendi hayatımın oldukça sıradan zorluklarını yazmak cazip değildi,” diyor.

Televizyonu kapatır kapatmaz, ilk yetişkin romanı için aklında bir fikir yeşermişti. Bu fikir, böcekler, polenler ve küresel ısınma hakkında televizyondan bilgi edinirken ortaya çıkmıştı. Sanki televizyondan çıkıp vızıldayarak ortalıkta dolaşan böcekler, daha büyük bir şeye, devasa bir hikâye anlatımına dönüşmüştü: Romanda iç içe geçecek üç farklı zaman ve yer, üç hikâye hayal etti. Bu, 1800’lerde İngiltere’de arıcılık yapan birinin, 2007’de arı ölümlerine tanık olan bir Amerikalının ve arıların kaybolmasından çok sonra, 2098’de Çin’de geğen olayların öyküsüydü. Maja hemen diğer fikirlerini denize attı çünkü bu kitabı yazmak zorunda hissediyordu. Roman 2015 sonbaharında yayınlandığında, *Bokhandlersprisen* Ödülünü alır ve uluslararası üne kavuşur. *Arıların Tarihi* 40 dile çevrilmiştir. Bir ara, Almanya’da haftada iki milyon adet satılmıştır. İklim krizi ve onun içerdikleri hakkında, yani bu gezegenin geleceği hakkında daha fazla yazmak zorunda olduğunu biliyordu. Böylece iklim dördüslü kitap serisi ortaya çıktı. Serinin üçüncü kitabı *Pralski’nin Atı*, 2019’da yayınlandı. Lunde’nin yeni kitaplar için fikirleri, özellikle hiç beklemediği anlarda yeşeriyor.

“Elimde henüz bitirmediğim birçok projem var, yeni edindiğim, biriktirdiğim ve bir gün yazmayı bitireceğim fikirlerim var. Bir çocuk kitabı ve ölümle ilgili bir yetişkin kitabı. Bu kitapları aslında yazdım ama hikâyeyi çözenin

doğru yolunu bulmalıyım. Bu yüzden nasıl yapacağımı çözene kadar bekliyorlar,” dedi.

“Hayal gücü bir armağandır. Bizi insan yapan da budur. Büyük bir şükran duyuyorum. Beynimin içinde çocukken yaptığım gibi oynuyor ve onu kullanıyorum.”

Koşuya ya da yürüyüşe çıktığında veya bisiklete binerken, müzik veya sesli kitap dinlemez, sessizliği dinler. Ve aniden gözünün önünde bir görüntü belirir ve onu daha dikkatli incelemesi, nereye varacağını öğrenmesi gerekir.

Lunde’un hikâyeleri çok fazla “ya olursa” düşüncesi içermektedir. Şu anda üzerinde çalıştığı en önemli soru şudur: Ya kendimizi küresel ısınmayı iki derecenin altında tutamadığımız bir iklim krizi içinde bulursak? Şimdi “İklim Dörtlüsü” kitap serisinin son kitabını tamamlamak için çalışıyor. Dört kitap birlikte örülmesi gereken karmaşık yapılar içeriyor ve sonunda büyük bir olay örgüsü yaratıyor. Genel bir bakış ve yapılandırılmış bir beyin mutlak şarttır. Birçok aha deneyimi sizi bekliyor. Maja, olay örgüsünün zihinsel haritalarını oluşturur ve zaman zaman film ve televizyon senaristi olarak kullanarak analiz araçlarına başvurur. Her zaman sistematik bir şekilde çalışan Maja, aynı zamanda uçakta olsun, kitap günlerine giderken olsun, her yerde çalışmayı seviyor. Milyonlar içeri girerken, Oslo’nun doğu ucunda yaşayan ve üç çocuğu olan bir annenin hayatını yaşıyor. Alışverişi kısıtlamaya karar vermiş, ailesini trenle tatile götürüyor ve fırsat bulduğunda oğlunun okul bandosunun ikinci el pazarında çalışıyor. Hayatı partiler, şampanyalar ve özel jetlerle dolu değil. Onun için başarı, endişelenmeden yazabilmek ve bir sonraki kitabını bekleyen okuyucuları olduğunu bilmektir.

Maja Lunde’nin yazarlığında çok belirgin bir şey var: Öyle ya da böyle, 1800’lerin filozofu Hegel’in “zeitgeist” olarak adlandırdığı zamanın ruhuyla, yani yaşamlarımıza nüfuz

eden düşünce ve fikirlerle oynamayı başarmıştır: Zeitgeist, bütün bir kültüre nüfuz eden ve onu yönlendiren, genelde üstünde düşünmediğimiz ama kanıksadığımız bir dizi ön konum, düşünce, arzu ve fikirdir. Örneğin küçük bir teknenin sizi nehir boyunca sürükleyip denize ulaştırması gibi. Hegel, bazı insanların böyle bir zeitgeist ile diğerlerinden daha fazla temas halinde olduğunu söylemiştir. Maja Lunde böyle bir kişi olabilir. 2011 yılında İklim Dörtlüsünü yazmaya başladığında, iklim sorunlarıyla ciddi şekilde ilgilenen çok fazla insan yoktu. Şimdi küçük dere güçlü bir nehre dönüştü ve birçok insan Lunde'nin hayatı önem taşıdığını bildiği bu konu üstüne düşünüyor.

“İyi bir kitap fikri, evlenmek gibi. Genellikle onunla uzun süre yaşamak zorunda kalırsınız,” diyor.

Arıların hikâyesi ilk basımından üç yıl sonra Hindistan'da yayınlanmıştır. Bu konu hakkında konuşmaktan yorulmamak bir avantajdır.

“Yaşamak için yazmadığın zamanlarda bile kafanın içinde dönüp duran hikâyeler var mıydı?” diye soruyorum.

“Bir çocuk ve ergen olarak, evet ama yetişkin yaşamımda hayır. Ama huzursuzdum ve kayıtsız kalmayı sevmiyordum. Arkamda sadece basın bültenleri bırakarak ölmek istemediğimi biliyordum,” diyor.

Yazar olmadan önce bir dizi basın bülteni yazdı. Birilerinin bu işi yapması gerekiyordu ama Lunde daha fazlasını yapması gerektiğini çabuk anlamıştı. Öğrenmekten ve keşfetmekten keyif alarak yazıyor. Romanlarındaki konular hakkında bir şeyler öğrenmek için çok zaman harcıyor. Genel olarak, merak, yaratıcılığın temelidir. Eğer merak duymazsak, dünyamız büyümmez, yeni bir şeyler öğrenmezsek, yeni fikirler edinemeyiz. Her şey orada başlıyor. Sormak ve kazmak, koklamak ve merak etmek, insanları mağaralardan ve evlerden çıkarmış, ilk tekerleği sürmemizi ve hangi bitkilerin zehirli olduğunu ve hangi-

lerini yiyebileceğimizi araştırmamızı sağlamıştır. Merak duygusu, iş birliği ve analizi öyle bir noktaya getirdi ki, iyi fikirler tasarlama ve önemli etkileri olan anlatılar yaratmayla dünyayı değiştiriyor ve geçim kaynaklarımızı yok ediyoruz.

“İnsanlarda şu vardır: Her şeye sahip olma arzusu ve doyumsuzluk. Merak bunun bir parçasıdır. Merak ve yaratıcılık, bilimin merkezi bir parçası, yeni arayüzleri görme yeteneğidir,” diyor Norveç Su Araştırmaları Enstitüsü NIVA’da araştırma direktörü olan biyolog Markus Lindholm. Merak hakkında bir kitap yazıyor, daha önce de evrim üzerine bir kitap yazmıştı.

Bilimin, merak tarafından nasıl yönlendirildiğini göstermek istiyor. Merakımızı geliştirmediğimiz sürece, öğrenemeyiz.

“Bilim karanlıkta el yordamıyla ilerlemek, yeni sorular sormak ve çılgınca şeyler düşünmekle ilgilidir,” diyor.

Bir şeye kafa yormak ile merak etmek aynı kapıya çıkar diye düşünebilirsiniz ancak Lindholm bu ikisinin temelinde farklı olduğunu düşünüyor. Biri bizi sessizliğe ve şiire yaklaştırır, diğeri daha somut bilgiye götürür.

“Kafa yormak, yaratılışın önünde durmak ve varoluşsal bir şeyle doldurulmaktır. Merakın ise sizi bir yere yönlendirir ve yön bulmak için, bilgiye sahip olmalısınız. Özellikle bilimsel çalışmada son derece detaylı bilgilerle dar bir delikten geçmeye çalışıyorsunuz. İçinden geçtiğiniz zaman da açılır ve bir tür olgunluğa ulaşır ve kafa yormaya başlarsınız. Çocuksu kafa yormalar sizi çok kadar uzağa götürmez, ama başladığı yer burasıdır, merak uyandırır,” diyor Lindholm.

Merak üzerine yapılan araştırmalarda, bilgi sahibi olmanın daha fazla bilgiye ihtiyaç duymayı radikal bir şekilde artırdığını bulunmuştur. Bir alan hakkında hiçbir şey

bilmemek, büyük olasılıkla sizin de o kadar meraklı olmadığınız anlamına gelir. Şeffaflığın devreye girdiği yer burasıdır. Eğer bilgiye açsanız, sorular sormaya başlar ve gerekmediği halde bir şeyleri kurcalamaya başlarsınız, normal görünen şeyleri sorgularsınız. Yanılırsanız bile, denemeye devam edersiniz.

Ancak merakın dolambaçlı bir tarihi vardır. Bunu İncil’de de görebilirsiniz: Havva elmayı merak ediyor, ona uzanıyor ve Adem ve Havva’nın cennetteki günahı gerçekleşiyor. Öyleyse, bir kadının merakı, tüm insanlığı cennetten atmak için gereken tek şey ise, meraklı olmak tam olarak iyi bir fikir değil! Hıristiyan filozof ve kilise papazı Augustine, daha 4. yüzyılda *curiositas*’ı günah olarak sınıflandırır ve bunun bizi tanrının tefekküründen uzaklaştırdığına inanır. Merak bizi dış dünyaya yönlendirilir ve araçsaldır. İstek ve arzuların kapısını açması kaçınılmazdır. “Curiosity killed the cat,” diyorlar hâlâ İngilizce’de, yani sizi ilgilendirmeyen işlere burnunuzu sokmayın. Ancak, 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında işler biraz değişir. Orta Çağ’da yaratıcı olmadıklarından değil. Muhteşem katedralleri, güzel, aydınlatılmış el yazmalarını, Tanrı güzellemelerini düşünün. Fakat Rönesans’ta birey fikirselleşir, merak özgürleşir, dünya herkesin başrol oynayabileceği bir sahne haline gelir. Bu, Rönesans (“yeni-den doğmak” anlamına gelir) olarak adlandırılrsa da, Yunan felsefesini ve sanatçıları yeniden keşfettikleri için, geçmişi kopyalamanın ötesindeydi. Şenlik hiç bitmedi ve gelecek aydınlıktı. Avrupalı Rönesans insanı, uzaydaki en uzak yıldızlardan vücudunun en içteki hücrelerine kadar dünyaya sahip olma, onu fethetme ve eskisinden tamamen farklı bir şekilde ustalaşma hakkına sahip olduğunu hissetti. 1596 yılında, Bologna’daki ilk üniversitede, öğrencilerin insan bedeninin içini gözlemleyebilecekleri bir anatomi dersliği kuruldu. Bu daha önce, okyanusları aşip başka kıtalar keşfetmek kadar olanaksızdı. Aynı zaman-

da, Kopernik ve Galileo'nun evren hakkındaki gözlemleri, modern zamanlarda dünyanın artık büyümlü olmadığı anlamına geliyordu: Dünya ve insanlık artık güneşin etrafında döndüğü merkez değildi. Cennet Bahçesi yavaş yavaş haritalarda coğrafi bir nokta olmaktan çıktı.

Sanatçı ve asi Caravaggio, 1600 yılı civarında "Şüpheli Thomas" resmini çizdi. Resimde tüm Hıristiyanlık dalları alt üst olmak üzere: Şüpheli Thomas, İncil'de İsa'nın kendisini görene kadar ölümden dirildiğine inanmadığını söyleyen kişidir. Caravaggio'nun tablosunda Thomas ana karakterdir. Gizemi çıplak elleriyle araştıran adam, modern bilim adamı veya sanatçı için, meraklarının dinlenmesine izin vermeyenler ve otorite ve dini vahiyden bağımsız olarak her şeyi kendileri araştırmak isteyenler için model haline gelmiştir. Merakla başlar, bilgiyle devam eder. Ve bilgiyle birlikte dünyayı değiştiren büyük fikirler gelir: Çok şey biliyorsanız, iyi fikirler elde etmek daha kolaydır.

Merak, yaşadığımız kültür içinde giderek hızlandı ve günah olmaktan çıkıp ideal olan haline geldi.

Trude Lorentzen'in işi sadece merak üzerine kuruludur. İş aynı zamanda özellikle merakın bizi her zaman etrafımızda neler olup bittiğini bilmeye ittiği modern yaşamla da bağlantılıdır. Lorentzen, uzun bir süre Dagbladet Magasinet için çalıştı. Büyük Gazeteci Ödülü'nü, NTB'nin Dil Ödülü'nü ve yeni başlatılan Hikâye Anlatımı Onur Ödülü'nü aldı. Buna ek olarak, annesinin intiharı hakkındaki kitabı *Mysteriet Mamma* için Brage Ödülü'ne aday gösterildi ve Volda, Bergen, Oslo ve Fredrikstad'da gazetecilik öğrencilerine ders vermektedir. Merak ve iyi fikirler onun geçim kaynağıdır.

"İyi bir fikir, diğer gazetecileri kışkılandıracak bir fikirdir, çünkü bir şeyler olduğuna işaretler. Bunu duyar duymaz, orada bir şey olduğunu, zamanında bir şey yakaladığınızı

fark edersiniz. Herkesin bilinçli ya da bilinçsiz merak ettiği bir şeyi kelimelere dökmeyi başarmışsınızdır,” diyor Trude Lorentzen.

“Böyle bir fikir sunduğunuzda, odadaki atmosfer değişir. Bunun nedeni, herkesin zaten bu düşünceye sahip olması, ancak belki de onu tamamen formüle etmeye cesaret edememiş olmasıdır. Milano’da yapılan bir defileyi izlediğimde, sıradan insanların bunları giymesi mümkün müdür, diye düşündüm. Bunu deneyeceğim dedim. Muhtemelen herkes bir noktada bunu düşünmüştür ama ben bunu bir projeye ve röportaja dönüştürdüm.”

Maja Lunde gibi, Lorentzen de kendisinden daha büyük bir şeye, kültüre ve bizi birbirimize bağlayan görünmez inanç ve düşünce ağına, hem insanların neyle ilgilendiğini anlamak hem de zaten bildiğimiz kavram ve düşüncelerin tamamen yeni bağlantılarını kurmak için bağlanır. İyi bir fikir, tanıdık olanı tamamen bırakmadan, zaten bildiklerinizi tersine çevirmelidir, örneğin hareketli resimler gönderebileceğiniz bir telefon fikri gibi. İyi bir fikir duyduğunuzda, “Tabii ki bu iyi bir fikir!” demelisiniz.

Nitekim Lorentzen, “Hâlâ ya bir gün aklıma hiçbir fikir gelmezse diye korkuyorum,” diyor.

Çünkü fikirler mutlaka ortaya çıkmalarını istediğinde gelmez. Her zaman beyin fırtınası yapamaz ve gözlerini kapatıp onları dışarı itemez. Fikirler olmadan, bir gazeteci olarak işi iyi yapmak zordur. Dagbladet Magasinet gibi temponun yüksek olduğu bir işyerinde, gazeteyi ileriye götüren gazetecilerdir, en iyi hikâyeler yazarların kendileri tarafından işlenir ve aynı zamanda yazması en eğlenceli olan hikâyelerdir.

Bu nedenle, Lorentzen her gün duş almaktadır. Sadece temiz olmak istediği için değil, duşun da bu süreçte çok özel bir yeri var.

“Bu kesinlikle doğru! Duş aldığımda fikir ediniyorum,” diyor.

Banyoda talepler ve planlar yok. Sadece sıcak suda yıkanmak var. Tamamen huzurlu olduğu, bir tür zihinsel mola odası. Cep telefonunu veya internetini kontrol edemiyor ve ne iki çocuğu ne de kocası düşüncelerini bölemiyor. Orada, bir şey onu gelip rahatsız edene kadar özgürce düşünebilir. Arşimet’in banyoda yaptığı tam da budur.

Fikir kafasında belirlediğinde, mesele onu yağurmaktır.

“Her zaman aklımın bir köşesinde fikirler vardır. Kendi zihnime girer ve formüle etmeye çalışırım. Çevremdeki dünyaya cevap veririm. Doğal bir iç monoloğum var ve içsel sorularımı ciddiye almanın önemli olduğunu düşünüyorum. Yaşam felsefem, dünyanın her zaman tamamen farklı olabileceği ve birçok ‘ya olursa’ düşüncem var,” diyor.

Lorentzen için, bir fikrin iyi olarak adlandırılabilmesinin iki temel hususu vardır. Akılda kalıcı olması, fikrin diğer insanlar tarafından hemen tanınabilir olmasıdır. Diğer husus kişiyi zorlaması, belki de biraz utandırmasıdır. Örneğin, süt ve ekme almak için mahalle bakkalına özel tasarım kıyafetlerle gitmek gibi. Bu iki hususun üstünü çizebiliyorsanız, muhtemelen iyi bir fikriniz var,” diyor.

Lorentzen’in bu iki hususa da sahip fikirlerinden biri, tüm eski erkek arkadaşları hakkında yazdığı yazıdır. Şu an eşi ve çocuklarının babası olan kişiyle değil de, eski erkek arkadaşlarından biriyle evlenseydi sonuç ne olurdu?

“Bu konuyu ele almak istemiyordum ama yazı ekibindeki kimse işe yanaşmadı. Ben de kendim yapmak zorunda kaldım. Mesele şu ki, herkesin hikâyesi farklı olacaktı, bu yüzden fikrin peşinden gittiğimde aslında derin ve varoluşsal bir duruma işaret ediyordum: Farklı seçimler yapmış olsaydınız, size ve hayatınıza neler olurdu? Bu,

çoğunluğun kafa yorduğu bir meseledir ancak hiç kimse çalışma saatlerinin üç haftasını bunu anlamaya adanmamıştır. Zor olma hususunun devreye girdiği nokta budur: Kolay olsaydı, herkes yapardı, oysa şimdi böyle bir yazıyı ben yazacağım. Bu konuda yazmak sinir ister, tehlikelidir. Cesur olmak gerekir.

İnsanların ilgisini çekebileceğini düşündüğü bir konu, boş duran çocuk odalarıydı. Kendisinin de babasının evinde boş duran bir odası vardı. Öncelikle aklına Noel tatili için evlerine giden ünlüleri takip etmek geldi. Lorentzen'in peşinde olduğu şey aslında bu değildi. Haber odasında bu fikri tartışırken, birden aklına Utøya'daki katliamdan sonra boş duran 69 çocuk odası geldi.

“Birdenbire fikir farklı bir derinliğe büründü. O odalardaki sessizliği göstermek ve katledilen gençlerin hayatayken kim olduklarını anlatmak istedim. Bu konuda bir makale yazmak zordu, ebeveynlerin çoğu hayır dedi. Ama kendileri katılmak istemeseler bile birçok ebeveyn bunun iyi bir fikir olduğunu söylediğinden ben de vazgeçmedim. Bu rapor, onları sevenler için, bu gençlerin kim olduğunu gösterecekti.”

Mayıs 2012'de Trude Lorentzen, meslektaşları Eivind Sæther ve fotoğrafçı Adrian Øhrn Johansen, Norveç'te bir gazetecinin alabileceği en prestijli ödül olan Büyük Gazeteci Ödülünü, “The Voids”/“The Silence After” başlıklı raporlarıyla aldı.

“Masada dans ederek kutlamadık çünkü bizimki yürek burkan bir röportajdı,” der aldığı ödül için. Jürinin açıklaması şöyleydi: “Bu haberin gücü fikirden gelmektedir.”

Aklınıza iyi bir fikir geldiğinde bu bir tür şanstır ve tam olarak ne olduğunu anlar, kendinizi şanslı bile hissedebilirsiniz. Modern tıbbın en önemli keşiflerinden biri, tamamen şans eseri ortaya çıkmıştır. Alexander Fleming

daha temiz bir bilim adamı olsaydı, şu anda dünyanın en önemli ilaçlarından birine sahip olmayabilirdik: 1928'de bir yaz günü, laboratuvarının penceresinden bazı mantar zerrelere uçar. Parçalar bütün yaz bir kültür kabında kalır ve Fleming yaz tatilinden dönene kadar neler olduğunu görmez. Kâsede, küçük küf orijinal olarak orada yaşayan bakteri kültürünü öldürmeyi başarmıştır. 1945 yılında, Penisilini keşfederek Nobel Tıp Ödülü'nü aldı; bu, bugüne kadar enfeksiyonlardan ve hayatı tehdit eden saldırılardan kurtulma yeteneğimiz için çok önemli bir keşiftir. Şans ve Fleming'in merakı olmasaydı, bu tesadüfler hepimize fayda sağlayamayacaktı.

Mücevher sanatçısı Kaja Gjedebø, Norveç'te tanınan bir tasarımcıdır ve yurt dışında da keşfedilmek üzeredir. Kısa bir süre önce Almanya'da bir koleksiyonu tanıttı. En büyük başarılarından biri şans ve karmaşanın sonucudur. Daha doğrusu: Kendi, dağınık masası.

“Hayatta yaptığım hiçbir şey aptalca değil. Her zaman başka bir şeyin kapısını açar ama çoğunlukla ne olduğunu bilmem. Benim için bir şey yapmak, kendimi hazır hale getirmekle ilgilidir. Bir şey yaratmak, bir şeyleri uyandırmaktır. Bir öpücükle bir kurbağanın prene dönüşmesi gibi örneğin. Tezgahın üzerine bazı parçalar koymuştum ve orada duruyorlardı,” diyor.

Stüdyosu, Oslo Bøler'de, aile evinin bitişiğinde, sanatçılar konutlarında yer almaktadır. 1960' lardan kalan bu evin büyük pencereleri, içeriğinin ışıkla dolmasını sağlar. Ancak, modern ve işlevsel evlerin temizliği ve minimalistliğinin aksine, tüm yüzeyler karmaşa ile kaplıdır: etrafa dağılmış metal parçaları, kağıtlar, mutfak eşyaları, tanımlanmamış bir kaos vardır.

“İşlerin bazen ters gitmesi, iyiye işarettir! O zamanlar bir yüzük yapmam gerekiyordu ve delikler açıp düzenliyordum. Ama yapamadım ve parçalar öylece kaldı. Bir gün

bu parçaları küpe olarak üzerimde denedim ve benim en çok satan tasarımı oldular. Şans eseri tasarım, kulak memesinin etrafına mükemmel bir şekilde saran bir nevi kaldırma görevi gördü ve özellikle kulaklarınızda biraz uzun delikler varsa, bu özellikle uygun bir tasarımdır,” diyor, bana bir küpe uzatarak.

Bunun başlangıçta bir yüzük parçası olduğu aklınıza bile gelmez.

Aynı şey bir çift küpenin de başına gelir. İstedığı gibi bir tasarım olmayınca küpeleri bir araya getirir ve müşterilerinden çok ilgi gören bir yüzüğe dönüştürür.

“Bir fikri bir mücevher parçasına dönüştürmek yıllar alabilir. Sürekli devam eden birçok farklı projem var. Atölyemi toplarken neler keşfedebileceğim beni her zaman heyecanlandırır. Bir şeyler buluyorum, inceliyorum ve ‘seninle oturup çalışalım’ diye düşünüyorum. Ve aniden ileriye giden yolu görebiliyorum,” diyor.

Onun aha deneyimleri tamamen fizikseldir, nesnelere etrafa saçıldığında gerçekleşir. Birdenbire, onları daha önce görmediği bir açıyla ya da üst üste görür. Kaja Gjedebo için dağınıklık, aha deneyimleri için bir ön koşuldur. Bununla ilgili araştırmalar bile var: dağınıklık yaratıcılık için iyidir. 2013 yılında araştırmacılar, dağınık bir masanın tüm yaratıcı çalışmalar için iyi olduğunu gözlemlemiştir. Medyanın da ilgisini çeken bu araştırma, dünyanın dört bir yanındaki dağınık ve yaratıcı insanlar rahat bir nefes almasını sağlamış ya da en azından hemen ertesi gün temizlik yapmak zorunda kalmamışlardır! Ancak 2019’dan itibaren yapılan yepyeni araştırmalar, dağınıklığın aslında çok önemli olmadığını göstererek ilk araştırmadaki tezleri çürütmüştür. Bu, her şeyden önce araştırmalara ve belki de dağınıklığa dikkatli yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir. Ama Kaja Gjedebo’ya göre, dağınık bir işyeri, araştırmalar ne derse desin, bir nimet ve ön koşuldur. Mücevherleri,

çalışma masası ne kadar dağınıksa, o kadar sade ve zarif.

“Yaratıcı insanlar üzerine yapılan araştırmalar, bu insanların başarısızlıktan korkmadıklarını ve alçakgönüllü olduklarını göstermektedir. Öğrenme dürtüleri vardır ve çok meraklı insanlardır,” diyor Londra Üniversitesi’nin yaratıcılıkla tanınan bir bölümü olan Goldsmiths’te psikoloji profesörü olan Joy Bhattacharya.

Diğer birçok sanatçının yanı sıra, dünyaca ünlü sanatçı Damien Hirst de bu üniversitenin mezunudur. Bhattacharya’nın araştırması, yaratıcılık araştırmalarının kurucularından biri olan Joy Paul Guilford’un (1897-1987) çalışmalarına dayanmaktadır.

Guilford, istihbarat testlerinde uzmandı ve 20. yüzyılın sonlarından itibaren ve II. Dünya Savaşı sırasında hem çocukları hem de askeri personeli test etmişti. Ama bir şeyin yolunda gitmediğini, testlerde bir şeyin eksik olduğunu düşünüyordu. İşte o zaman aklına bir fikir geldi: Kendi testini yaratmak istiyordu. 1950’de ünlü Amerikan Psikoloji Derneği’nde başkanlık yaptı ve derneğin en prestijli konferansının açılışında yaratıcılık üstüne ilham verici bir konuşma yaparak, bu alana olan ilginin çığ gibi artmasını sağladı. Sıradan zekâ testlerinin farklı düşünen kişileri tespit edemediğine inanıyordu çünkü testler sadece geleneksel düşünme, mantıksal olarak doğru düşünme yeteneğini ölçüyor, alışılmadık, mantıksız ve yaratıcı bir şekilde düşünmeyi ölçmüyordu.

“Farklı düşünme”, farklı düşünmeyi ve birçok çözüm üretmeyi içerirken, bir zekâ testinde kişi her soruya yalnızca bir kez cevap verebilir ve bir doğru cevap aranır. Guilford, en yaratıcı insanlardan bazılarının düzenli zekâ testlerinde bile başarısız olabileceğine inanıyordu.

Bu, yaratıcılık araştırmalarında bir dönüm noktası olacaktır. Yine de beyin araştırmaları emekleme aşamasındaydı

ve 50'li yıllara gelindiğinde, beynin nasıl çalıştığı hakkında bilgiler yüzeyseldi. Beyin araştırmaları tarihinin en önemli figürlerden biri, o zamanlar ün yapmış hasta Henry Molaison'dur (HM olarak bilinir). 1953'te bir epilepsi operasyonu sırasında her iki hipokampüsü alınan Henry sayesinde, beynin ve özellikle hafızanın gizemlerinin kapıları araştırmacılara açılmıştır. Her iki hipokampüsünü kaybeden Henry artık yeni bir şey öğrenemiyordu ve bu durum beynin nasıl çalıştığı hakkında çok önemli bilgiler verecekti. Araştırmacılar, Henry'nin yapamadığı her şeye ve hipokampüsü olmamasına rağmen neler yapabileceğine dayanarak hipokampüsün işlevini haritalamaya başlayabildiler. Henry, 2008'de ölümüne kadar araştırmacılara yardım etti ve bir dizi test ve deneyle beyninin ameliyattan sonra nasıl çalıştığını araştırmalarına izin verdi. Araştırmacılar, uzun süreli hafızanın kısa süreli hafızadan (veya çalışma hafızasından) farklı olduğunu buldular, çünkü Henry operasyondan üç yıl öncesine kadar hayatını anlatabiliyordu. Bu da anıların hafızamızda kalabilmesi için birleştirilmesi gerektiğini gösteriyordu. Dikkati dağılana kadar bir konuşma yapabiliyor, ama sonra konuştuğu her şeyi unutuyordu çünkü çalışma hafızamız aşırı durumlarda bu şekilde çalışmaktadır. Sonra hatırlamasa bile motor becerileri öğrenebiliyordu. Bu da motor becerilerin kendine ait bir hafızası olduğunu kanıtlıyordu. Kendini yönlendiremiyordu ve yer duygusunu kaybetmişti. Canlı, şehvetli ve duygusal anılarını da kaybetmiş olabilirdi çünkü (sözde episodik anıları karakterize etme eğiliminde olan), anılarını oldukça yüzeysel bir şekilde anlatıyordu. İki hipokampüsünü kaybettikten sonra hafızasına yeni episodik anılar yerleştiremedi. Hafıza araştırmacıları bu veriler ışığında, beynin belirli ve yaratıcı özellikleri hakkında geniş bir bilgi kataloğu oluşturabildiler. Hipokampüs bir tür hafıza koordinatörü olarak düşünülebilir, anıları alır ve düzenler, ancak hepsinden önemlisi amatör bir yönetmen gibi senaryoyu asla takip etmez. Hafızamız bir